

Avot de Rabbi Nathan hoofdstuk 8

Kies een leermeester en studiemaat

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 18a-b (Misjna Avot 1,6)

Jehosjoea ben Perachja en Nittai de Arbeliet hebben (de traditie) van hen ontvangen.¹ Jehosjoea ben Perachja zegt: ‘Voorzie jezelf van een leermeester en verwerf een studiegenoot en beoordeel je naaste naar zijn verdienste (ten goede).’²

‘Stel voor jezelf een leermeester aan.’³ Hoe is dat? Het leert ons dat iemand voor zich een vaste leermeester moet aanstellen; en hij moet van hem (achtereenvolgens) de Schrift, misjna⁴, midrasj, halachot en aggadot⁵ leren. Een duiding die hij (zijn leermeester) bij (zijn lessen over) de Schrift voor hem heeft laten rusten, zal hij uiteindelijk voor hem ter sprake brengen bij (zijn lessen over) misjna; een duiding die hij bij misjna voor hem heeft laten rusten, zal hij voor hem uiteindelijk ter sprake brengen bij midrasj; een duiding die hij bij midrasj heeft laten rusten, zal hij voor hem uiteindelijk ter sprake brengen bij halachot; een duiding die hij voor hem heeft laten rusten bij halachot, zal hij uiteindelijk voor hem ter sprake brengen bij aggada. Het resultaat is dat deze mens op zijn plek blijft en vervuld zal zijn van het goede en van zegening.

Rabbi Me’ir zegt: ‘Wie Tora leert van één leermeester (tegelijk), waarop lijkt hij? Op een man die een enkel veld bezat, en hij zaaide een gedeelte ervan in met tarwe, een gedeelte ervan met gerst, een gedeelte (beplante hij) met olijfbomen, en een gedeelte met fruitbomen. Het resulteerde erin dat deze mens vervuld werd van het goede en van zegeningen.

Wanneer iemand echter van twee of drie leermeesters (tegelijk) leert, lijkt hij op iemand die vele velden bezit; in een ervan zaait hij tarwe, in een ander zaait hij gerst, in een ander plant hij olijfbomen en in (weer) een ander fruitbomen. Het resultaat zal zijn dat deze man verdeeld raakt over verschillende grondstukken, zonder het goede en zonder zegening.

Uitleg:

Breng jezelf niet in verwarring

De commentator Don Jitzchak Abravanel geeft in uitleg een verhelderende uitleg bij de spreuk van Jehosjoea ben Perachja en bij de metafoor van Rabbi Me’ir. Jehosjoea ben

¹ Dat wil zeggen: van hun voorgangers José ben Jo’èzèr en José ben Jochanan.

² Letterlijk: overeenkomstig de schaal van verdienste (onschuld); dat is overeenkomstig die schaal (zijde) van de weegschaal die doorslaat in de richting van iemands verdiensten.

³ Letterlijk: Maak voor jezelf een leermeester. Zie verder in de uitleg beneden.

⁴ In de betekenis van mondelinge leer, onderscheiden van het lezen van de Schrift. Misjna bestaat uit midrasj, halachot en aggadot; vgl. in dit verband Sifré Devarim § 344!

Het begrip Misjna is hier nog niet gebruikt in de latere zin van ‘de Misjna’, de bekende compilatie van halachot door Rabbi Jehoea ha-Nasi; gemara’ ontbreekt dan ook’ in dit rijtje

⁵ Naast halacha en aggada in de vorm van midrasj (schriftuitleg) ook halacha en aggada los daarvan.

Perechja zou hier naar de mening van Abravanel reageren op de leer van zijn leermeester José ben Jo'èzer, die sprak: 'Maak van je huis een verzamelplaats van de Wijzen.' Daarmee doelde José ben Jo'èzer niet op het kiezen van meerdere leermeesters. Hij raadde aan om jezelf te omringen met geletterde personen met wie je kunt converseren over kwesties van Tora. Uit de Wijzen die je in huis ontvangt, moet je vervolgens er één kiezen en tot leermeester maken. 'Maken', want ook al lijkt onder de Wijzen in jouw omgeving een geschikte leraar niet voor handen, toch moet en kun je er een voor jezelf daartoe benoemen.⁶ Bij het kiezen van een leraar is immers diens hoeveelheid kennis niet doorslaggevend, maar een integer karakter en 'vroomheid.' De band tussen leraar en leerling is in het jodendom zeer hecht en gaat veel verder dan cognitieve overdracht alleen. Een leerling wil vooral leren van de levensinstelling van zijn leraar en van diens dagelijkse doen en laten. Leermeester en leerling functioneren in een leerproces waarin zij samen hun kennis van de traditie willen verdiepen, op alle niveaus, ook emotioneel en moreel. Bij de keuze van leraar en leerling mag het intellectuele niveau van beiden geen doorslaggevende factor vormen. Een deugdzaam karakter komt op de eerste plaats.

Wie alleen en op zichzelf leert, is niet te vergelijken met iemand die wil leren van een ander. Alleen door te leren van een andere Wijze, zelfs al ben je koning onder de Wijzen, kun je leren uitstijgen boven het niveau dat je zelf al hebt bereikt.⁷

In een verhaal over de meest belovende leerling van Rabban Jochanan ben Zakkai wordt op pijnlijke wijze duidelijk wat er kan gebeuren, wanneer iemand het proces van samen 'leren' inruilt voor studie in zijn eentje.

Waarom Rabbi El'azar ben Arach zijn kennis verloor

»Rabbi Chelvo sprak: De wijn van Perugita⁸ en het water van Diomesit⁹ heeft de tien stammen van Israël doen afscheiden. Rabbi El'azar ben Arach kwam daar een keer, voelde zich tot hen aangetrokken en (als gevolg daarvan) raakte zijn Tora-kennis ontworteld. Toen hij terugkeerde, stond hij op om in de Schrift (Torarol) te lezen. Toen hij 'ha-chodèsj ha-zè lachèm' ('deze maand zal voor jullie zijn') (Ex. 12:2) wilde zeggen, sprak hij (in plaats daarvan) 'ha-chérésj haja lachem' ('de doofstomme is voor jullie', of zoiets als 'jullie hart zweeg'). Daarop vroegen de Wijzen (de hemel) om genade voor hem en zijn Tora-kennis keerde terug. En dit is wat wij leren in de Misjna¹⁰: Rabbi Nehorai zegt: 'Ga in ballingschap naar een plek van Tora en zeg niet dat zij jou (wel) zal volgen, want jouw kameraden zullen haar in jouw macht bestendigen en vertrouw niet op je (eigen) inzicht.'«¹¹

Aangelokt door het luxueuze bad-leven in een bij het volk favoriete plaats met warmwaterbronnen raakte een van de meest veelbelovende leerlingen van Rabban Jochanan ben Zakkai, Rabbi El'azar ben Arach, vervreemd van zijn studievrienden en leermeester. Dit met alle gevolgen van dien. In zijn afzondering vergat hij cruciale details van zijn Tora-

⁶ Vgl. het Misjna-commentaar van Rambam en van Abravanel op deze passage in Misjna Avot.

⁷ Zie vorige noot.

⁸ Plaats in het noorden van Israël die beroemd was om de heerlijke wijnen.

⁹ In Diomesit bevonden zich warme waterbronnen met, naar verluidt, helende werking. Sommigen situeren de plaats Diomesit in de contreien van Emmaus; anderen leiden het woord af van het Griekse *dèmosios*, een geliefde plaats waar het volk (*dèmos*) samenkomt, zoals bij warmwaterbronnen; vgl. de opmerkingen van A. Steinsalz bij zijn uitgave van de Babylonische Talmoed, Sjabbat 147b.

¹⁰ Misjna Avot IV,14.

¹¹ Zie Babylonische Talmoed, Sjabbat 147b; vgl. Avot de-Rabbi Nathan, versie a cap. 14 (30a); en versie b cap. 29 (30a); en Midrasj Kohèlèt Rabba VII,7. Zie mijn opmerkingen: M. van Loopik, 'Lernen und Studieren' in: *Lehren und Lernen in jüdisch-christlicher Tradition*, ed. F.W. Bauer e.a., Knesebeck 1995, 173 v.

kennis. Uit onwetendheid verwisselde hij bij het voorlezen uit de Tora slechts enkele op elkaar lijkende Hebreeuwse letters, maar met grote gevolgen. Door de minieme afwijking werd de voorgelezen tekst inhoudelijk totaal verbasterd. Zo ver kan het komen met iemand die er voor kiest de Tora op eigen houtje te lezen en te bestuderen. Gelukkig bleek er voor Rabbi El'azar ben Arach nog een weg terug.

De parabel van Rabbi Me'ir¹²

Dezelfde Rabbi Me'ir toonde zich – zoals we zagen – er voorstander van om bij meerdere leraren lessen te volgen,¹³ maar dan **wel achtereenvolgens** en dus niet tegelijkertijd! We signaleerden dat Rabbi Me'ir twee uitspraken heeft gedaan. Eén waarin hij aanraadt bij meerder leermeesters te studeren en een andere waarin hij juist aanraadt om bij een enkele leermeester lessen te volgen. Die tegenstelling hebben we kunnen oplossen door te stellen dat deze twee raadgevingen rekenen met verschillende omstandigheden. Wanneer je op de verschillende terreinen van de traditie 'uitgeleerd' bent bij een bepaalde leraar, zeg dan niet dat je vanaf dat moment niet verder meer hoeft te leren, maar zoek dan een andere leraar bij wie je meer en nog weer andere kennis kunt opdoen.

Studeer echter **niet tegelijkertijd** bij meerdere leraren. Een leerling die lessen bij verschillende leermeesters tegelijkertijd volgt, zal zich allicht geconfronteerd zien met vele elkaar uitsluitende opinies, zodat hij in verwarring geraakt. Die situatie dwingt hem als het ware om voortdurend heen en weer reizen, van het ene veld naar het andere. Daarbij zwenkt hij vertwijfeld heen en weer tussen de ene opinie en de andere, tussen zijn loyaliteit aan de ene en aan de andere leermeester. De verhouding van leraar tot de leerling is bij het Joodse leren intiem en sterk. Een leerling kan moeilijk zijn persoonlijke aandacht met alle intensiviteit die daarbij hoort over meerdere leraren tegelijk verdelen.

Zeker zo belangrijk is het inzicht dat de Tora-traditie een organische eenheid vormt. Leer niet bij de ene leraar Tora, en verdeeld over verdere leermeesters misjna – mondelinge leer, bestaande uit: midrasj, halachot en aggadot. School jezelf in al die aspecten van Tora-kennis bij dezelfde leermeester, die in zijn lessen zinvolle dwarsverbindingen tussen deze traditievormen zal leggen. Joodse wijsheid is wars van hokjesgeest. Een goede leraar zal in zijn lessen uiteenlopende terreinen op zinvolle wijze op elkaar betrekken!

Wanneer de leerling bij het Tora-onderricht nog niet toe is aan het begrijpen van een bepaalde Tora-verklaring, kan de leraar bovendien op zijn vragen terugkomen tijdens de bespreking van andere leerstof, zoals misjna en midrasj.¹⁴ Zaai dus je gewassen op één akker tegelijkertijd en niet verspreid ze niet op uiteenliggende vele velden.

Een alternatieve visie

De eerlijkheid gebiedt om toe te geven dat de rabbijnen er over de juiste didactische aanpak verschillende opvattingen op na hebben gehouden. Zo meenden sommigen, dat het juist goed is om bij verschillende leermeesters te studeren, aangezien zij ieder hun eigen expertise bezitten. We herkennen het streven om contradictoire opvattingen met elkaar te harmoniseren. Hiervan vinden we een typisch voorbeeld in de Babylonische Talmoed:

»Rav Chisda sprak tot de rabbijnse leerlingen: 'Ik wil iets tot jullie zeggen, hoewel ik vrees dat jullie mij (daardoor) zullen verlaten en we zullen weggaan. Ieder die leert bij slechts één leermeester zal nooit een teken van zegen zien.' Zij verlieten hem en gingen naar Rabba toe.

¹² Zie voor enkele gegevens over Rabbi Me'ir: sjioer 8, noot **.

¹³ Zie mijn opmerkingen (boven) naar aanleiding van een uitspraak van Rabbi Me'ir in Avot de-Rabbi Nathan 8b.

¹⁴ Zie het commentaar Bené Avraham, in Avot de-Rabbi Nathan de. Wilna 1933, 23a.

Deze sprak echter tot hen: ‘De uitspraak (van Rav Chisda) heeft betrekking op (lessen in) logische deductie, maar in zake *gemara* (talmoedische discussie) moet je de voorkeur geven aan één leermeester, zodat je niet in verwarring raakt over verschillen.»¹⁵

Deze overlevering schenkt ons extra inzicht in de ratio achter de raadgeving om Tora-onderricht in al haar verschillende facetten te leren bij één leermeester. Volgens de rabbijnse traditie is de Tora op vele punten multi-interpretabel. Zelfs op het gebied van halachische beslissingen, is een discussie in principe nooit definitief afgesloten. Ook persoonlijke voorkeuren blijven bij veel uitleg en exegese een rol spelen. Leer je tegelijkertijd bij verschillende leermeesters, dan raak je innerlijk verdeeld, aangezien elkaar uitsluitende meningen naast elkaar mogen blijven bestaan, zeker waar het aggada betreft. Naar welke mening gaat dan de persoonlijke voorkeur uit van een leerling, naar de mening van wie onder zijn leraren?

Bij logische deducties en logische redeneringen bestaat dit probleem niet. Slecht één mening kan in het geval van een logisch dwingende conclusie de juiste zijn. Kiezen voor een bepaalde logische deductie getuigt van gezond verstand. Het verwerven van een andere redenering is dit eveneens. Een logische keuze kan nooit uitgelegd worden als gebrek aan loyaliteit ten opzichte van wie dan ook. Daarom kan men op logica berustende lessen probleemloos volgen bij meerdere leermeesters.

Verwerf een studiegenoot

Zoals je een specifieke leraar moet kiezen, aan wie je alle aandacht kan schenken en met wie je een hechte en liefdevolle band kan ontwikkelen, zo moet je een studiegenoot zoeken en deze tot een hechte vriend maken. Hoe ver die vriendschapsband gaat, leren we uit het directe vervolg van de tekst in Avot de-Rabbi Nathan.

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 18b

‘Verwerf je een (studie)kameraad’. Hoe is dat? Dit leert ons dat een mens voor zichzelf een studiekameraad moet verwerven, met wie hij eet, met wie hij drinkt, met wie hij de Schrift leest, met wie hij misjna leert, met wie hij slaapt, en aan wie hij al zijn geheimen onthult, geheimen van de Tora en geheimen betreffende aardse (alledaagse) dingen.

Uitleg:

Een verstandige leerling verwerft zich een speciale studiekameraad, met wie hij eet en drinkt, met wie hij zelfs ‘s nachts in dezelfde ruimte verblijft en met wie hij overdag alle dagelijkse beslommingen van het leven deelt. Want bij het Joodse studieproces moet je voortdurend en met huid en haar betrokken zijn.

Een mens is geschapen als sociaal wezen, daarom sprak de Schepper: *‘Het is niet goed dat de mens alleen is.’* Wie zich volledig aan de gemeenschap onttrekt, zoals wanneer je uitsluitend in alle afgeslotenheid studeert, zal vervormen en als het ware ‘ontmenselijken.’ Daarom is het zo belangrijk voor het leerproces om ook sociale vaardigheden te ontwikkelen en de vaardigheden en deugden waartoe de Tora oproept in de praktijk te toetsen. Het onderhouden van vriendschappen hoort bij het leerproces!

¹⁵ Babylonische Talmoed, Avoda Zara 19a-b.

Letterlijk formuleert de tekst ‘**verwerf** een studiekameraad’, want een leerling moet zich alle moeite en middelen getroosten om iemand tot zijn hechte studiegezel te maken, met wie hij desnoods dag en nacht kan discussiëren.¹⁶

Don Jitzchak Abravanel voert nog een extra en didactische reden aan voor het werven van een speciale studiegezel:

»Ook de noodzaak en het belang van een studiekameraad moet je niet veronachtzamen. Dat is omdat een mens zich schaamt om met zijn leermeester te wikken en te wegen over alle kleinigheden die hij uit zijn mond heeft gehoord. En zo blijft hij achter met een groot aantal twijfels en ongewissheden. Maar wanneer hij een studiekameraad heeft kan hij met hem wikken en wegen, zodat zij beiden zich aan elkaar scherpener.«¹⁷

Mocht iemands compagnon in de Tora-studie over gelijkwaardige kennis beschikken of zelfs over minder kennis beschikken dan jijzelf, dan nog is hij als je studiemaat geschikt. Het gaat er maar om, dat je de geest aan die van een ander scherpt.

Rav Nachman bracht dit inzicht op poëtische wijze naar voren:

»Rav Nachman bar Jitzchak* zegt: Waarom worden de woorden van Tora vergeleken met een boom, zoals er gezegd is: ‘*Een levensboom is zij voor allen die haar vastgrijpen*’ (Spr. 3:18)? Dit is om je te zeggen dat zoals een klein stuk hout een groot stuk hout doet ontbranden, zo scherpener kleinen Wijzen de grote Wijzen. Het is als met wat Rabbi (Jehoeda ha-Nasi) sprak: ‘Veel heb ik geleerd van mijn leermeesters, van mijn collega’s nog meer dan van mijn leermeesters, maar van mijn leerlingen nog het meest van allen!’«¹⁸

Een alternatieve versie

In Avot de-Rabbi Nathan *noesach b* is de boven besproken uitspraak van Jehosjoea ben Perachja in een alternatieve vorm overgeleverd op naam van Nittai de Arbeliet:

»Nittai de Arbeliet zegt: Stel voor jezelf een leermeester aan om wijsheid (van hem te leren) en verwerf je een studiekameraad om misjna (met hem te leren), en oordeel ieder mens ten goede.«

Vruchtbaarder dan een discussie over de juiste versie is het om beide versies te beoordelen op hun eigen merites. De alternatieve formulering in *noesach b* biedt zijn eigen zinvolle boodschap. Van een leermeester ontvangt de leerling wijsheid, dat is de diepere zin achter wat hij leert, naast praktische levenswijsheid. Een belangrijk onderdeel in de relatie tussen leermeester en leerling tijdens hun leerproces is *sjimmoesj chachamim*. Dat is het dagelijks dienstbaar verkeren in de nabijheid van de leermeester, uit wiens levenshouding de leerling lessen moet trekken. Zulke lessen kan hij aan de letters van de leer alleen moeilijk ontfangen. We spreken hier over *chochma* (wijsheid) in de sfeer van deze talmoedische les: »Het doel (de vervolmaking) van wijsheid is omkeer en goede werken, opdat de mens niet de Schrift leest en de mondelinge leer bestudeert maar zijn vader en moeder schopt (onheus bejegt), zijn leermeester en wie groter is dan hij in wijsheid, zoals er gezegd is ‘*Het begin van wijsheid is godvrezendheid.*’«¹⁹

¹⁶ Vergelijk het Misjna-commentaar van Rambam bij deze passage.

¹⁷ Don Jitzchak Abravanel, commentaar op Misjna Avot. a.l.

¹⁸ Babylonische Talmoed, Ta’anit 7b. Vgl. verder Babylonische Talmoed, Makkot 10a.

¹⁹ Babylonische Talmoed, Berachot 17a.

In deugden als zelfbeheersing, bescheidenheid, luistervardigheid, godvrezendheid, liefde voor de schepping en dergelijke dient de leermeester het levende voorbeeld te zijn.

Samen met zijn studiegenoot houdt de leerling zich doende met *misjna*, dat is het dagelijks repeteren en memoreren van wat hij geleerd heeft. Misjna is een oude verzamelnaam voor mondelinge leer en bestaat uit midrasj, halachot en aggadot.²⁰

Hoe dan ook, ware wijsheid bestrijkt in haar volle betekenis uiteindelijk alle terreinen van de traditie. Rabbi Jitzchak ben Pinchas heeft dit heel beeldend verwoord:

»Ieder die bedreven is in midrasj maar niet in halachot heeft de smaak van wijsheid niet geproefd. En ieder die bedreven is in halachot maar niet in midrasj heeft nooit godvrezendheid geproefd. Hij was gewoon te zeggen: Ieder die bedreven is in midrasj maar niet in halachot, is als een sterke held zonder wapen. Ieder die bedreven is in halachot maar niet in midrasj is als een zwakkeling met een wapen, maar wie in beide bedreven is, is als een sterke held met wapen.«²¹

‘En oordeel ieder mens naar zijn verdiensten’

We keren nog een keer terug naar het slot van de woorden van Jehosjoea ben perachja in Misjna Avot.

Onoverkomelijk rijst bij het horen van deze uitspraak de vraag hoe je werkelijk ten gunste van iedere persoon zou kunnen oordelen. Hoe zou je doortrapte een onverbetelijke schurk het voordeel van de twijfel willen gunnen? Is dat niet naïef? In de beantwoording van deze vraag brengen we de nodige verheldering aan met behulp van dit commentaar (op Misjna Avot) van de hand van H. Reisman:

»Rabbi Ovadja Bertinoro²² legt het zo uit: »**Oordeel ieder mens naar zijn verdiensten.** [let. overeenkomstig de schaal van verdienste] – Alsof de zaak in de schaal van een weegschaal ligt, die noch naar de ene zijde noch naar de andere doorslaat. Zoals een mens wiens daden we niet kennen, van wie we niet weten of hij een rechtvaardige dan wel een overtreder is en hij verricht een daad die we zowel ten gunste als ten ongunste kunnen beoordelen. Het getuigt van de deugd van *chasidoet* (oprechte vroomheid) om dan ten gunste van hem te oordelen.«

Maar de Tanna (de tradent in de Misjna) zegt hier: ‘Oordeel *ieder* mens ten goede.’ Wordt dan simpelweg geleerd dat dit werkelijk *ieder* mens betreft? In naam van Rabbi Boenam uit Peschista*, hij zij ten goede vermeld, wordt het zo verklaard: »**Oordeel *ieder* [de gehele] mens** – op jou rust de plicht om een mens in zijn geheelheid te beoordelen, want ieder mens, ook de slechterik met al zijn gebreken, bezit zeker ook goede dingen, goede eigenschappen waarover je gunstig kunt oordelen.«²³

Samen ‘leren’

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 18b

²⁰ Vgl. voor het gebruik van het begrip ‘misjna’ als mondelinge leer ook Misjna Avot III:8 en III:9. In Babylonische Talmud, Kiddoesjin 49a discussieren Rabbi Me’ir en Rabbi Jehoeda over het berip ‘misjna.’ Volgens de een bestaat misjna uit halachot, volgens de ander uit midrasj.

²¹ Avot de-Rabbi Nathan cap. 29, ed. S. Schechter 45a.

²² Obadja Bertinoro (vijftiende eeuw: Italië, Israël – Jerusalem), belangrijk misjna-commentator.

²³ Reisman, A.W., p.89-90

Wanneer twee (bijeën) zitten en bezig zijn met Tora(studie) en één van hen maakt een vergissing in halacha of in de kop (openingswoorden) van een hoofdstuk²⁴ of hij verklaart wat onrein is voor rein en het reine voor onrein, of wat verboden is toegestaan en wat toegestaan is verboden, dan corrigeert zijn compagnon (studiegenoot) hem. En hoe weten we dat wanneer zijn compagnon hem corrigeert en en met hem leest (studeert) zij een goede beloning ontvangen voor hun inspanning? Er is immers gezegd: *'Twee zijn beter dan één, want aan hen komt een goede beloning toe voor hun inspanning'* (Pred. 4:10).

Uitleg:

Twee is beter dan één

Hier wijzen we nogmaals op de – in sjioer 45 vertelde – geschiedenis van Rabbi El'azar ben Arach. Hoe intelligent en wijs je ook bent, wie studeert heeft altijd een zekere begeleiding en correctie nodig. Echt '*lernen*' is anders dan studeren. '*Lernen*' doe je niet in je eentje. Zonder weerwoord vaart niemand wel.

De aangevoerde bewijsplaats uit het boek Prediker verkrijgt pas transparantie, wanneer we hem in zijn geheel citeren. Dat zullen bijbelvaste hoorders van de midrasj in gedachten ook zeker hebben gedaan: *'Twee zijn beter dan één, want aan hen komt een goede beloning toe voor hun inspanning. Indien een van hen ten val komt, zal de ander zijn kameraad overeind helpen; maar wee wie alleen is en ten val komt, want er is dan geen tweede om hem overeind te helpen'* (Pred. 4:10).

Tussen de regels door vernemen we dat geheel zelfstandig leren – zonder aanwezigheid en correctie van anderen – kan leiden tot vergissingen en iemand zelfs tot totale onwetendheid kan doen terugvallen. Wie in zijn eentje leert, loopt het gevaar dat hij fouten maakt en zelfs dat hij alle opgedane kennis weer verliest. De gebruikte woorden in deze passage doen denken aan een overlevering van Elisja ben Avoeja²⁵, elders in Avot de-Rabbi Nathan:

»'Hij was gewoon te zeggen: Een man kan wel twintig jaren lang studeren en (het geleerde) binnen twee jaar weer vergeten. Hoe moeten we dit begrijpen? Wanneer hij zes maanden (ledig) zit (zonder te studeren) en het geleerde niet repeteert, dan zal het gebeuren dat hij het onreine voor rein verklaart en het reine voor onrein. Zit hij twaalf maanden (ledig) en repeteert hij het geleerde niet, dan zal het gebeuren dat hij de Wijzen verwisselt, de een met de ander. Zit hij achttien maanden (ledig), dan zal het gebeuren dat hij de openingswoorden (namen) van de hoofdstukken vergeten is. Zit hij vierentwintig maanden ledig en repeteert hij het geleerde niet, dan zal het gebeuren dat hij de titels van de (Talmoed-)traktaten vergeten is. Ten slotte zal hij zwijgend neerzitten.«²⁶

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 18b

Wanneer drie bijeenzitten en bezig zijn met Tora(studie), dan rekent de Heilige, Hij zij gezegend, het hen aan alsof zij voor hem één verband²⁷ vormen voor Zijn aangezicht. Er

²⁴ De openingswoorden en beginthema's functioneren als oriëntatiepunten in de traditiestof. Wie de namen en deze oriëntatiepunten niet meer helder voor ogen heeft, verliest daarmee het overzicht over de stof.

²⁵ Rabbi Elisja ben Avoeja, eerste helf van tweede eeuw. Ook bekend onder de denigrerende aanduiding '*achér*' ('de ander') omdat hij in opstand kwam tegen het Joodse geloof. Rabbi Elisja ben Avoeja was een empathisch mens met een bijzonder gevoeligheid voor rechtvaardigheid. Hij benadrukte het belang van daden als voorwaarde voor werkelijke kennis en wijsheid.

²⁶ Zie Avot de-Rabbi Nathan (*noesach a*) 24, ed. S. Schechter 39b.

²⁷ '*Agoeda*' van het Hebreeuwse werkwoord '*agad*': binden, verbinden (een gewelf verbindt muren met elkaar). Een '*agoeda*' is ook een verband dat mensen met elkaar verbindt.

is immers gezegd: *‘Hij Die zijn opperzalen bouwt in de hemel en Die Zijn gewelf (verband)²⁸ op de aarde heeft gevestigd. Hij Die de wateren van de zee riep en uitgoot over de oppervlakte van de aarde, Eeuwige is Zijn naam’* (Am. 9:6).

Zo leer je dat wanneer drie bijeen zitten en bezig zijn met Tora(studie) Hij het hen aanrekent alsof zij één verband (bond) vormen voor het aangezicht van de Heilige, Hij zij gezegend.

Uitleg:

Drie is nog beter dan twee

Wanneer drie mensen gezamenlijk Tora studeren, is dit aangenaam in de ogen van God. Het wordt de drie aangerekend alsof zij één bond vormen, een soort gemeenschap in notendop. Het voordeel van drie studiegenoten is dat wanneer de stemmen van twee staken, de derde de eenheid kan bewaren door ook zijn stem te laten gelden. Zo kunnen ze gezamenlijk een conclusie vaststellen conform de mening van de meerderheid. Het democratische principe van de traditie is, dat een meerderheid aan stemmen van de Wijzen beslist bij het trekken van een halachische conclusie. Dit is ook de ratio achter het driemanschap van drie rechters (oneven aantal) in een gerechtshof.

Die eenheid op aarde – *‘Die zijn bond (gewelf) op aarde heeft gevestigd’* – is afhankelijk van de eenheid die de gemeenschap van Israël weet te bewaren. Eenheid ontstaat doordat men zich neerlegt bij de beslissingen van de door Tora-kennis geautoriseerde meerderheid. Daarmee staat of valt als het ware alles, de hemel en de aarde:

» *‘De stammen van Israël tezamen’* (Deut. 33:5) – wanneer zij één bond vormen, maar niet wanneer zij niet één bond vormen.²⁹ En zo zegt de Schrift ook: *‘Hij Die zijn opperzalen bouwt in de hemel en Die Zijn gewelf (bond) op de aarde heeft gevestigd.’* (Am. 9:6).«³⁰

Te midden van een Israël dat één hecht verbond vormt, wil de Allerhoogste wonen. De eenheid die als het ware Gods aanwezigheid aanlokt, wordt vooral gerealiseerd tijdens eendrachtige studie. Die gedachte is heel pregnant vertolkt in de uitspraak van Rabbi Chalafta, de man uit Kefar Chananja in Spreuken der Vaders:

Wanneer er tien bijenzitten

»Rabbi Chalafta, de man uit Kefar Chananja zegt: Wanneer tien bijeenzitten en zich bezighouden met Tora(studie), dan verblijft de Sjechina tussen hen. Er is immers gezegd: *‘God staat in de raad der goden’*³¹ (Ps. 82:1). Hoe weten we dat dit zelfs zo is bij vijf (personen)? Er is immers gezegd: *‘En Die Zijn bond (gewelf) op de aarde heeft gevestigd’*

²⁸ Vgl. de uitspraak van Rabbi Chalafta in Misjna Avot III:6 (anders). Zie beneden voor verdere uitleg bij deze bewijspplaats.

²⁹ Dat wil zeggen: alleen dan is de Eeuwige Koning in Jeschoeroen (Jeruzalem), zie Deut. 33:5.

³⁰ Zie Midrasj Sifré Devarim § 346.

³¹ Dat wil zeggen: in de hemelse raad. *Eda* – raad – verwijst naar een *minjan*: een verzameling van tien mannen (personen) die bijeengekomen zijn om te studeren of te vieren;

[Zie Num. 14:27; daar is omvat de *‘slechte raad’* (*éda ra’a*) tien personen: de twaalf verspieters minus Josjoea en Kalèv]. Volgens de Targom bestaat de *‘édat el’* (vergadering van God, machtige vergadering) uit Tora-geleerden en rechters (*Elohiem*). Rechtvaardige rechters doen Gods aanwezigheid in Israël wonen; vgl. Babylonische Talmoed, Sanhedrin 7a.

(Am. 9:6).³² En hoe weten we dat dit zelfs zo is bij drie (personen)? Er is immers gezegd: *‘Te midden van rechters (Elohiem) zal Hij een rechtsoordeel vellen’* (Ps. 82:2).³³ Hoe weten we dat dit zelfs zo is bij twee (personen)? Er is immers gezegd: *‘Dan zullen zij die de Eeuwige vrezen zeggen, de een tot de ander: De Eeuwige zal er acht op slaan en luisteren’* (Mal. 3:16). En hoe weten we dat dit zelf zo is bij één (persoon). Er is immers gezegd: *‘Op elke plaats waar Ik Mijn naam zal laten gedenken, daar zal Ik naar jou toe komen en jou zegenen’* (Ex. 20:24).«

Ovadia Bertinoro (1450 – ca. 1515) geeft een opvallende en boeiende uitleg bij deze passage in zijn commentaar op Misjna Avot (3,6), daarbij (in overeenstemming met onze tekst in Avot de-Rabbi Nathan) afwijkend van de tekst in de Misjna. *‘Agoeda’* (in Am. 9:6) – bond – definieert hij specifiek als een bijeenkomst van **drie** personen.

»Hoe weten we dat dit zelfs zo is bij drie (personen)? Er is immers gezegd: *‘En Die Zijn bond op de aarde heeft gevestigd’* (Am. 9:6). (Dat zijn:) het vuur, de lucht en het water. Want deze drie omgeven de grondveste van de aarde. Zo zie je, dat men drie (personen) een *agoeda* (bond) noemt.«³⁴

Ovadia Bertinoro associeert *‘agoeda’* in het bijzonder met de combinatie van de drie basiselementen lucht, water en vuur. Samen met de aarde maken ze het universum mogelijk. Hiermee bevestigt Bertinoro de gedachte, dat eenheid en verbinding tussen mensen – met name in de activiteit van studie – een constituerende uitwerking heeft op het bestaan en de bestendigheid van Gods schepping. Hier zien we onszelf opnieuw teruggevoerd naar het centrale thema van Avot de-Rabbi Nathan (*noesach a*): Tora als fundament van de schepping en de geschiedenis, onmisbare voorwaarde voor het voortbestaan van de wereld en de gemeenschap! Volgens een alternatieve oude interpretatie verwijst Am. 9:6 naar de drie na basiselementen van de kosmos: vuur, **water** en aarde.³⁵

Hoe het ook zij, samen studeren verdient de voorkeur. Maar ook de enkeling kan – als pars pro toto voor de gemeenschap – de Eeuwige met Zijn aardse schepping verbinden, zeker wanneer hij in gedachten met de gemeenschap verbonden blijft.³⁶

Slot tekst Avot de-Rabbi Nathan 18b

Wanneer twee bijeenzitten en zich bezighouden met Tora(studie), dan wordt hun beloning in den hoge (in de hemel) opzij gelegd (letterlijk: opgenomen).³⁷ Er is immers gezegd: *‘Dan spreken zij die de Eeuwige vrezen, ieder tot zijn naaste: De*

³² *Agoeda* is wat bijeengehouden wordt in een hand met vijf vingers. Andere uitleg: te midden van drie rechters (*elohim* = hof van drie rechters) en twee getuigen, totaal vijf personen; zie voor verdere details van de bewijsvoering het commentaar beneden.

³³ *Te midden van ‘goden richt hij’* (Ps. 81:2) = *‘te midden van rechters richt hij’* (het woord *‘Elohiem’* betekent ook *‘rechter’*); een gerechtshof telt doorgaans **drie** rechters. Mosjè Alsjeich (psalmencommentaar) legt uit: vanuit het hart van de rechters.

³⁴ Zie Misjna Avot III:6.

³⁵ Sjamajie Vgl. Babylonische Talmoed, Berachot 6a; i.v.m (hemel) bestaande uit *ésj* en *majiem*, vuur en water en land (*èrèt*).

³⁶ Vgl. Babylonische Talmoed, Berachot 6a vv.

³⁷ Zie commentaar in editie van J. Goldin (*The fathers According to Rabbi Nathan*) en A. Cohen (*Minor Tractates*).

Eeuwige slaat er acht op en luistert. Een gedenkboek³⁸ is geschreven voor Zijn aangezicht, voor wie de Eeuwige [daadwerkelijk] vrezen en wie Zijn naam [alleen maar] hoogachten' (Mal. 3:16).

Dit zijn 'wie de Eeuwige vrezen': dat zijn zij die een besluit nemen³⁹ en zeggen: 'laten we gaan en de geketenden losmaken, laten we de gevangenen bevrijden.' De Heilige, Hij zij gezegend, zal hun de gelegenheid bieden, dan zullen ze gaan en het onmiddellijk uitvoeren.

En dit zijn zij 'wie de naam van de Eeuwige hoogachten': dat zijn zij die (alleen maar) in hun hart denken en zeggen: 'laten we gaan en de geketenden losmaken, laten we de gevangenen bevrijden.' De Heilige, Hij zij gezegend, zal hun evenwel niet de gelegenheid bieden, een engel zal komen en hen tegen de grond slaan.

Uitleg:

Goede voornemens zijn niet genoeg

Wanneer drie bijeenzitten is het nog beter, maar ook wanneer er slechts twee bijeenzitten en zich bezig te houden met Tora(studie), is God present en neemt hij hun goede intenties waar. Uit dit vervolg van de tekst blijkt dat '*asak be-Tora*' – bezig zijn met Tora – zowel naar Tora-studie als naar het daaruit voortvloeiende handelen verwijst. Godvrezendheid (*jir'at ha-Sjem*) betekent allereerst daadwerkelijk consequenties trekken uit wat je leert. Dit kunnen verstrekkende consequenties zijn, zoals een gewaagde poging om gevangenen te bevrijden. Letterlijk is geformuleerd 'dat zijn zij die een decreet uitvaardigen'. Mogelijk een verwijzing naar moedige leiders, die het aandurven de rijken en machtigen binnen de gemeenschap aan te spreken op hun verantwoordelijkheid. Zij durven aan hen eisen te stellen, opdat zij geld doneren om hun arme broeders in gevangenschap vrij te kopen.

God zal mensen met goede intenties die voortvloeien uit hun kennis van de Tora en uit een gezamenlijk initiatief de helpende hand bieden. Hun beloning is in de hemel veilig gesteld. Buitendien is Tora-studie op zich al een grote rijkdom en beloning. Zo zegt vrouwe wijsheid in het bijbelboek Spreuken: '*Mijn zoon, vergeet mijn onderricht niet en laat je hart mijn geboden in acht nemen. Want lengte van dagen en jaren van leven en vrede zullen ze voor je vermeerderen (...) Welzalig de mens die wijsheid vindt, de mens die inzicht verwerft, want haar opbrengst is beter dan de opbrengst van zilver, ze geeft meer profijt dan goud*' (Spr. 3:2 en 13-14).⁴⁰

Vrome wensen en vrome praatjes worden echter niet beloond, indien de bereidheid ontbreekt om ernaar te handelen. God waardeert alleen oprechte intenties en initiatieven.

A. Cohen⁴¹ etrekt de slotwoorden ('een engel zal komen en tegen de grond slaan') op het lot van de gevangenen die in wanhoop achterblijven, omdat hun bevrijders het ondanks hun grootspraak hebben laten afweten.

Veel aannemelijker is echter dat met deze woorden een hemels oordeel is uitgesproken over hen die een loos voornemen uitspreken, maar niet waarmaken. Zulke lieden wekken valse hoop bij gevangenen en verdrukten. De slachtoffers zijn dan nog

³⁸ Het hemelse boek waarin hun goede daden – met het oog op een toekomstige beloning – genoteerd staan.

³⁹ Letterlijk ook: 'die een decreet uitvaardigen'; zie uitleg beneden.

⁴⁰ Vgl. commentaar van Rabbi Eljahoe ben Avraham van Delyatin, in Avot de-Rabbi Nathan ed. Wilna 1933.

⁴¹ A. Cohen, *The Minor Tractates of the Talmud*, I, p. 21).

slechter af dan ze sowieso al waren! Wie loze verwachtingen wekt, verdient daarom een passende straf.

De rabbijnen leren, dat wie zich oprecht voorneemt een goede daad te verrichten, maar dit door omstandigheden niet kan uitvoeren, toch door de hemel beoordeeld wordt als iemand die zijn goede daad heeft verricht. Wie echter onoprecht en alleen uit grootspraak belooft om hulpvaardige en bevrijdende daden te doen maar ze niet nakomt, brengt onheil over de gemeenschap. In dat licht merkte Rabbi Jochanan op:

»De regens blijven uitsluitend uit vanwege personen die (publiekelijk) vaststellen liefdadigheid te zullen bedrijven, maar (uiteindelijk) niets geven. Er is immers gezegd: *‘Zoals wolken en wind zonder regen, zo is iemand die pocht op een bedrieglijke gift’* (Spr. 25:14).«⁴²

Het is voor al het wekken van valse hoop en het veroorzaken van teleurstelling bij de gemeenschap, die dit gedrag zo ernstig maken. Dit laakbare en goedkope vertoon ontheiligt Gods naam! Juist spirituele leiders en Tora-geleerden dragen een grote verantwoordelijkheid. Ze wekken soms hoge verwachtingen, maar maken die zeker niet altijd niet waar. Daarom worden zij extra streng beoordeeld.

A. Goldin wijst in zijn commentaar bij deze passage op nog een ander onderscheid tussen degenen die de Eeuwige daadwerkelijk vrezen en degenen die het alleen maar laten bij lof voor Gods naam. Zij zijn te laf om direct en adequaat op te treden. Omdat zij eindeloos blijven wikken en wegen, voorkomen ze te zullen handelen of zelf maar hun mening te moeten geven. Met exact dezelfde bewoordingen is elders in de traditie besluiteloze en laffe personen de straf aangezegd, die de engel Gabriël aan hen zal voltrekken. Omdat zij met hun gezicht naar de grond weigerden bij een confrontatie met koning Jannai partij te kiezen, werkte de engel Gabriël hen als passende genoegdoening tegen de grond, zodat ze ter plekke stierven.⁴³

In dit licht bezien, mogen deze passage in Avot de-Rabbi Nathan opvatten als een oproep aan gelovigen tot civiel-courage, indien de omstandigheden dit vereisen!

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 19a

Wanneer een enkeling neerzit en zich bezighoudt met Tora-studie, diens loon wordt in den hoge (in de hemel) opgenomen (d.w.z. opzij gelegd en bewaard). Er is immers gezegd: *‘[Goed is het als een knaap zijn juk draagt in zijn jeugd.] Laat hij alleen terneer zitten en zwijgen, want hij heeft het (zelf) op zich genomen’*⁴⁴ (Klaagl. 3:27-28). Men vertelt hierover een gelijkenis. Waarmee kan men dit vergelijken? Met een man die een jonge zoon bezat. Toen hij hem alleen liet en naar de markt ging, stond de zoon op, nam een rol, spreidde deze tussen zijn knieën, zat neer en bestudeerde deze. Toen zijn vader terug kwam van de markt sprak hij: *‘Zie wat mijn jonge zoon heeft gedaan, nadat ik hem achterliet om naar de markt te gaan. Uit zichzelf ging hij studeren, nam een rol, spreidde deze tussen zijn knieën, zat neer en bestudeerde haar.’* Zo leer je dat ook voor een enkeling die zich bezig houdt met Tora-studie beloning in den hoge opzij wordt

⁴² Dat wil zeggen: iemand die belooft te geven, maar dat niet doet Zie Babylonische Talmoed, Ta’anit 8b.

⁴³ Zie Babylonische Talmoed, Sanhedrin 19b; vgl. A. Goldin, A.W., p. 185, noot 14.

⁴⁴ D.w.z. de plicht tot studie, alsof de taak van de Tora van de Sinai alleen op zijn schouders rust; vgl. commentaar Bené Avraham (Rabbi Eliahoe van Delyatin) a.l. Andere lezing van het vers: *‘Want Hij (God) heeft het hem opgelegd’*, door J. Goldin geïnterpreteerd als: *‘Hij (God) heeft een beloning voor hem weggelegd’*; J. Goldin, *The Fathers According to Rabbi Nathan*, p. 51.

gelegd. Uitleg:

Evenals met bidden het geval is, verdient in je eentje studeren zeker niet de voorkeur. Daarvoor is de functie van 'gemeenschap' te belangrijk. Wie zich door omstandigheden gedwongen ziet om toch als enkeling te bidden of studeren, maakt zich niettemin verdienstelijk. Want ook bij de enkeling die zich wijdt aan Gods woord en traditie, wil de Allerhoogste aanwezig zijn. Volgens de parabel maakte de zoon zich juist extra verdienstelijk omdat hij geheel uit zichzelf de discipline opbracht om zijn dagelijkse portie traditie tot zich te nemen.

De passage in Avot de-Rabbi Nathan over samen studeren – en de nadruk die daarbij ligt op het belang van gemeenschap – verkrijgt extra contouren, wanneer we de passage vergelijken met een discussie in de Babylonische Talmud. Bidden samen met de gemeenschap staat daarin centraal:

Het voordeel van samen 'leren'

Een talmoedische discussie

»Er wordt geleerd dat Rabbi Abba (ben) Benjamin⁴⁵ zegt: 'Het gebed van de mens wordt slechts (door God) gehoord in de synagoge. Er is immers gezegd: "[Moge U aandacht schenken aan het gebed van Uw dienaar en aan zijn smeekbede, Eeuwige, mijn God;] door te luisteren naar de jubel en naar het gebed dat Uw dienaar heden bidt. [Laten Uw ogen open zijn, nacht en dag gericht op dit huis etc.]" (I Kon. 8:28-29). Op de plek waar gejubeld wordt,⁴⁶ daar moet worden gebeden.'

Rabbin bar Rav Adda heeft gezegd in naam van Rabbi Jitzchak:⁴⁷ 'Hoe weten we dat de Heilige, Hij zij gezegend, aangetroffen wordt in de synagoge? Er is immers gezegd: "God staat in de raad der goden"⁴⁸ (Ps. 82:1).'

Hoe weten we dat wanneer tien mannen bidden de Sjechina onder hen verblijft? Er is immers gezegd: 'God staat in de raad der goden' (ibid.).⁴⁹

Hoe weten we dit van drie (personen)? Er is immers gezegd: 'Te midden van rechters spreekt Hij recht' (ibid.).⁵⁰

Hoe weten we van twee personen die neerzitten en zich bezighouden met Tora-studie dat de Sjechina met hen verblijft? Er is immers gezegd: 'Dan spreken zij die de Eeuwige vrezen, ieder tot zijn naaste: De Eeuwige slaat er acht op en luistert [Een gedenkboek is geschreven voor Zijn aangezicht, voor wie de Eeuwige vrezen en wie Zijn naam hoogachten]' (Mal. 3:16). Wat betekent 'wie zijn naam hoogachten'? Rav Asji heeft gezegd: 'Wanneer iemand zich voorneemt een gebod te vervullen maar het noodgedwongen niet kan uitvoeren, dan rekent de Schrift het hem aan alsof hij het (wel) uitgevoerd heeft.'

Hoe weten we dat zelfs wanneer één persoon neerzit en zich bezig houdt met Tora-studie de Sjechina bij hem verblijft? Er is immers gezegd: 'Op elke plaats waar Ik Mijn naam zal laten gedenken, daar zal Ik naar jou toekomen en je zegenen' (Ex. 20:21).«⁵¹

⁴⁵ Amora uit Eretz Jisra'el (vierde generatie).

⁴⁶ D.w.z.: op de plek waar liederen weerklinken (in de synagoge), daar moet ook worden gebeden.

⁴⁷ Rabbi Jitzchak, Tanna'iet uit Babylonië, vierde en vijfde generatie.

⁴⁸ D.w.z.: de raad van engelen-dienaren.

⁴⁹ Het Hebreeuwse woord voor raad (*eda*) veronderstelt de aanwezigheid van minstens tien man; vgl. Babylonische Talmud, Sanhedrin 2a.

⁵⁰ Een gerechtshof bestaat uit minstens drie rechters.

⁵¹ Babylonische Talmud, Berachot 6a.

»Nu eenmaal gesteld is dat God zelfs met één persoon verblijft, waarom is het dan nog nodig de situatie van twee personen te noemen? Bij twee personen worden hun woorden opgetekend in het (hemelse) gedenkboek. Maar van één persoon worden de woorden niet opgetekend in het (hemelse) gedenkboek.⁵²

Nu eenmaal is gesteld dat God zelfs met twee personen verblijft, waarom is het dan nog nodig de situatie van drie personen te noemen? Je zou mogelijk kunnen redeneren dat (het spreken van recht met drie personen) slecht het bewerken van vrede ten doel heeft (waarvoor geen speciale Tora-kennis vereist is) en dat de Sjechina daaraan niet komt deelnemen. Daarom worden we beleerd dat rechtspraak ook (een zaak van) Tora is!⁵³

Nu eenmaal is gesteld dat God zelfs met drie personen verblijft, waarom is het dan nog nodig de situatie van tien personen te noemen? In geval van het bijeenzijn van tien personen komt de Sjechina eerst, in geval van drie personen komt Hij pas nadat zij zijn gaan zitten.«⁵⁴

Beoordeel een mens naar zijn verdiensten

Vervolg tekst Avot- de-Rabbi Nathan 19a

‘En beoordeel ieder mens naar zijn verdiensten.’

Uitleg:

Kies de juiste vrienden

Het vervolg van de midrasj becommentarieert het slot van de al eerder genoemde uitspraak van Josjoea ben Perachja (Misjna Avot 1,6): **‘Voorzie jezelf van een leermeester, verwerf een studiegenoot en beoordeel ieder mens naar zijn verdiensten (ten goede).’**

Alvorens de tekst van Avot de-Rabbi Nathan te vervolgen, richten we eerst onze aandacht op de inhoudelijke samenhang tussen de drie raadgevingen die Josjoea ben Perachja ons voorhoudt. Het slot van zijn uitspraak zegt iets over de manier waarop mensen moeten oordelen om een keuze te maken in de relaties die ze aangaan.

We moeten de anderen bovenal evalueren naar hun verdiensten en niet naar hun al of niet vermeende negatieve kwaliteiten. Dat geldt ook bij de keuze van een studievriend of leermeester. Daarom – zo Don Jitzchak Abravanel – formuleert Josjoea ben Perachja letterlijk: **‘Maak je een leermeester’**: »Dat wil zeggen, dat hij zich een leermeester moet kiezen en van (de woorden uit) zijn mond moet leren. En hij spreekt over **‘maken’** om te zegen dat – ook al is hij daartoe niet geschikt – hij hem voor zichzelf tot meester moet **maken** etc.⁵⁵

Men moet bij de keuze van een leermeester of studievriend diens ‘verdiens’ – dat is bovenal wetsgetrouwheid en moreel tegoed – tegenwicht laten bieden tegen eventuele nadelen. Iedereen maakt wel eens een fout en niemand is in alle opzichten perfect.

⁵² Dus samen met een ander ‘lernen’ is toch te prefereren boven alleen leren.

⁵³ Vanwege deze les is het dus functioneel te vermelden dat de Sjechina ook met (een gerechtshof) van drie personen verblijft.

⁵⁴ Zie Babylonische Talmoed, Berachot 6a; vgl. Mechilta de-Rabbi Jisjma’él, Jitro par. 11; Misjna Avot III,6 en Jalkoet Sjim’oni, Amos § 548. Een Tora-bijeenkomst van minstens tien personen verdient dus de hoogste waardering!

⁵⁵ Zie Don Jitzchal Abravanel, commentaar bij Misjna Avot III,6.

Nadere nuancering

Onoverkomelijk rijst toch de vraag hoe je werkelijk ten gunste van iedere persoon zou kunnen oordelen. Hoe zou je doortrapte een onverbeterlijke schurk het voordeel van de twijfel willen gunnen? Is dat niet naïef? In de beantwoording van deze vraag verschaft het volgende commentaar H. Reisman op Misjna Avot de nodige verheldering bij dit probleem:

Rabbi Ovadja Bertinoro legt het zo uit: »**Oordeel ieder mens naar zijn verdiensten.** [let. overeenkomstig de schaal van verdienste] – Alsof de zaak in de schaal van een weegschaal ligt, die noch naar de ene zijde noch naar de andere doorslaat. Zoals een mens wiens daden we niet kennen, van wie we niet weten of hij een rechtvaardige dan wel een overtreder is en hij verricht een daad die we zowel ten gunste als ten ongunste kunnen beoordelen. Het getuigt van de deugd van *chasidoet* (oprechte vroomheid) om dan ten gunste van hem te oordelen.«[10]

Maar de Tanna (de tradent in de Misjna) zegt hier: ‘Oordeel *ieder* mens ten goede.’ Wordt dan simpelweg geleerd dat dit werkelijk *ieder* mens betreft? In naam van Rabbi Boenam uit Peschista, hij zij ten goede vermeld, wordt het zo verklaard: »Oordeel *ieder* [de gehele] mens – op jou rust de plicht om een mens in zijn geheelheid te beoordelen, want ieder mens, ook de slechterik met al zijn gebreken, bezit zeker ook goede dingen, goede eigenschappen waarover je gunstig kunt oordelen.⁵⁶

Ben Sirach heeft de mensheid deze onvergetelijke en wijze woorden meegegeven, die toch een kritische instelling toont bij de keuze van vriendschappen:

Oude wijn smaakt beter dan nieuwe

Wanneer je een vriend kiest, kies hem dan na een test en wees niet snel met hem te vertrouwen.

Want er bestaat een vriend voor het moment (dat het goed uitkomt), maar die jou niet ter zijde staat ten tijde van benauwenis.

Er bestaat een vriend die zich verandert in een vijand en die door twist je publiekelijk te schande maakt.

Er bestaat een vriend die aan je tafel zit, maar die op kwade dagen zich niet laat vinden.

Wanneer het goed gaat, is hij als jezelf; maar wanneer het je slecht vergaat, houdt hij zich verre van je.

Indien onheil jou treft, zal hij zich tegen je keren en uit het zicht verdwijnen.

Blijf uit de buurt van vijanden en wees op je hoede voor (onechte) vrienden.⁵⁷

(...)

Laat een oude vriend niet in de steek, want een nieuwe kan niet aan hem tippen.

Een nieuwe vriend is als nieuwe wijn, hij moet eerst oud worden voordat je hem (met genoeg) drinkt.⁵⁸

⁵⁶ H. Reisman, *Ijjoenim be-Misjna Avot*, Tel Aviv, 2001, p. 89-90

⁵⁷ *Wijsheid van Ben Sira* 6:7-15.

⁵⁸ *Wijsheid van Ben Sira*, 9:10. Zie F. Klagsbrun, *Voices of Wisdom, Jewish Ideals and Ethics of Every Day*, New York 1980, p. 45.

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 19a

Het overkwam eens een jong meisje dat ze werd ontvoerd. En twee vrome mannen (*chasidim*) volgden haar om haar vrij te kopen. Een van hen ging de hoerenkast binnen (waar zij gevangen werd gehouden). Toen hij weer naar buiten kwam, sprak hij tot zijn compagnon: 'Waarvan verdenk je mij?' De ander antwoordde: 'Ik dacht dat dat je binnenging om te weten te komen voor welke prijs zij wordt vastgehouden.'⁵⁹ Hij sprak: 'Bij de tempeldienst zo was het.' Hij voegde daaraan toe: 'Zoals je mij ten goede hebt beoordeeld, zo moge de Heilige, Hij zij gezegend, ook jou ten goede beoordelen. '

Een andere keer overkwam het een jong meisje dat ze werd ontvoerd. En twee vrome mannen volgden haar om haar los te kopen. Een van hen werd echter gearresteerd op beschuldiging van roverij en men hield hem vast in de gevangenis. Iedere dag bracht zijn echtgenote brood en water. Op een dag sprak hij tot haar: 'Ga naar die en die en zeg hem dat ik word vastgehouden in de gevangenis vanwege (mijn poging haar te vrijwaren van) prostitutie, terwijl hij zich in huis zit te vermaken en zich niet bekommert om het meisje.' Zij sprak tot hem: 'Nee (dat doe ik niet), is het niet genoeg dat je vast wordt gehouden in de gevangenis, dat je jezelf zo nodig ook nog eens bezig houdt met nutteloze zaken?' En zij ging niet, *maar hield zich (zelf) bezig met nutteloze zaken.* Hij sprak (opnieuw) tot haar: 'Alsjeblieft (ik smeeek je), ga heen en zeg het hem!'

[Alternatieve en kortere versie: Op een dag sprak hij tot haar: 'Zeg aan die en die, dat ik vast word gehouden in de gevangenis'; maar zij hield zich (in plaats daarvan) bezig met nutteloze zaken. Hij sprak (opnieuw) tot haar: 'Ga naar hem toe en zeg het hem etc.']*⁶⁰

Zij ging heen en zei het hem. Wat deed toen die man? Hij ging op pad en bracht zilver en goud bijeen en mensen om hem te vergezellen, en hij bracht beiden (de echtgenoot en het meisje) in vrijheid.

Toen de man vrij kwam, sprak hij: 'Geef mij dat meisje, opdat zij samen met mij – met haar kleren aan – in bed slaapt.' De volgende ochtend sprak hij tot hen: 'Laat mij een ritueel bad nemen'.⁶¹ [En zij lieten hem een ritueel bad nemen. Hij sprak toen tot hen die hem het rituele bad lieten nemen: 'Waarvan hebben jullie mij verdacht in verband met het rituele bad?' Zij antwoordden hem: 'Al die dagen dat je in de gevangenis werd vastgehouden, was je hongerig en dorstig en nu je weer vrij en in de open lucht bent, is je vlees hitsig zodat je mogelijk een ongelukje (ongewilde zaadlozing) hebt gehad.' Hij sprak tot hen: 'En waarvan hebben jullie het meisje verdacht in verband met het rituele bad?' Zij antwoordden hem: 'Alle dagen dat zij verbleef tussen de heidenen, at zij en dronk zij van het hunne (van hun onreine spijzen en dranken), daarom vroeg jij ons om haar een ritueel bad te laten nemen, opdat zij gereinigd zou worden.' Hij sprak tot hen: 'Bij de tempeldienst, zo was het, moge de Alaanwezige jullie, die mij ten goede hebben beoordeeld, (eveneens) ten goede beoordelen.'

Uitleg:

Iemand het voordeel van de twijfel gunnen

⁵⁹ D.w.z.: voor welke losprijs ze kan worden vrijgekocht.

⁶⁰ Zo in handschrift Epstein; vgl. ed. Schechter p. 38

⁶¹ Letterlijk: Laat mij mezelf onderdompelen.

De verhalen spreken grotendeels voor zichzelf. Zoals wij anderen oordelen, zo zal de hemel ons oordelen. De vertellingen roepen op om bij een oordeel over onze naasten voorzichtig te zijn. We moeten onze medemens in eerste instantie het voordeel van de twijfel te gunnen.

De echtgenote uit het tweede verhaal koestert evenals haar echtgenoot aanvankelijk zekere vooroordelen. Bij onze uitleg gaan we uit van de langere versie (hoewel deze misschien niet de meest oorspronkelijke is). De vrouw nam het haar man kwalijk dat hij zo dom was geweest zich gevangen te laten nemen. Hoe wist zij zo zeker dat het zijn eigen schuld was? De gevangen genomen echtgenoot verdacht zijn compagnon, die na de mislukte actie weer huiswaarts was gekeerd, van onverschilligheid. Hoe kon hij zo zeker weten dat deze compagnon zich niet om het meisje en hemzelf meer bekommerde? Mogelijk had de compagnon tijd nodig om hulp te organiseren en was hij allang aan voorbereidingen bezig.⁶² Waarom kenschetste de vrouw het initiatief van haar gedetineerde echtgenoot als ‘nutteloze zaken’? En ging zij te makkelijk mee in de verdachtmakingen van haar man tegenover zijn compagnon? Veronderstelde zij misschien dat de compagnon in zijn zelfzuchtigheid geen reddingspogingen zou willen ondernemen en dat zijn plan zinloos zou blijken? Betichtte zij daarom haar man van het streven naar ‘nutteloze zaken’?

Het verhaal neemt in deze langere versie een onverwachte wending, wanneer blijkt dat de compagnon in weerwil van de eerdere verdachtmakingen juist alles in het werk stelde om de twee vrij te krijgen. Het aanvankelijke wantrouwen in de goedheid en bedoelingen van de vrije compagnon kan een psychologische verklaring vormen voor het bizarre en provocatieve verzoek van hem om samen met het meisje in bed de nacht door te brengen. Wilde hij het echtpaar daarmee testen en beiden op hun nummer zetten? Door dit vreemde experiment kon hij zich er in ieder geval van vergewissen of zij dit keer hun vooroordelen zouden weten te bedwingen. Het echtpaar doorstond de proef en de Allerhoogste zou beiden daarvoor belonen. In de kortere versie ontbreekt het motief voor een dergelijke psychologische verklaring.

Vervolg Avot de-Rabbi Nathan 19b

Zoals de rechtvaardigen van weleer (‘vroege rechtvaardigen’) vrome mannen (*chasidim*) waren, zo waren ook hun dieren vroom. Men vertelt dat de kamelen van Avraham, onze vader, geen huis binnen wilden gaan, waar iets van afgoderij (een of andere afgod) aanwezig was, zoals er gezegd is: ‘(Hij sprak: ...) *Ik heb het huis ontruimd (gereinigd van afgoden) en plaats gemaakt voor de kamelen*’ (Gen. 24:31). Ik heb het huis ontdaan van de *terafim* (de huisgoden). En wat wil zeggen ‘*plaats voor de kamelen*’? Dat leert ons dat zij het huis van de Arameeër Lavan niet wilden betreden voordat alle tekenen van afgoderij voor hen verwijderd waren.’⁶³

Een keer gebeurde het dat rovers de ezel van Rabbi Chanina ben Dosa⁶⁴ stalen. Zij sloten de ezel op in de hof en zetten stro, gerst en water voor hem neer, maar hij at en

⁶² gl. het commentaar Bené Avraham van Rabbi Elia van Delyatin bij deze passage.

⁶³ D.w.z.: door de *terafim* te verwijderen, maakte Lavan plaats voor de kamelen van Avraham, die anders niet binnen waren gegaan.

vgl. L. Finkelstein, *Mavo le Massechtot Avot de-Rabbi Nathan*, p. 120.

⁶⁴ Rabbi Chanina ben Dosa (eerste eeuw van de jaartelling) behoorde tot de zogeheten *ansjé ha-ma’asè* – ‘mannen van de daad’, vrome mannen van weleer die wonderen konden verrichten. Hij was leerling en collega van Rabbi Jochanan ben Zakkai, maar bezat ook een eigen school met leerlingen [vgl. Talmoed Jeroesjalmi,

dronk niet. Zij spraken: ‘Waarom zouden we het dier hier laten sterven en hem onze hof door zijn stank laten bederven? Zij openden onmiddellijk de poort voor hem en lieten hem vrij. Onderweg sleepte hij zichzelf voort [andere versie: balkte hij] totdat hij het huis van Rabbi Chanina ben Dosa bereikte. Toen hij bij diens huis aankwam, hoorde de zoon van Chanina zijn gebalk. Hij sprak tot hem: ‘Vader, het geluid lijkt erg op het geluid van ons dier.’ Hij antwoordde hem: ‘Mijn zoon, open de poort voor hem want hij is nagenoeg gestorven van de honger’! Ogenblikkelijk opende hij de poort en zette haver stro en water voor hem neer, waarna het dier at en dronk. Zodoende zegt men: ‘Zoals de rechtvaardigen van weleer vrome mannen waren, zo waren ook hun dieren vroom, net als zij zelf.’

Uitleg:

Ernst met een glimlach

Deze fantasievolle verhalen behoeven op het eerste gezicht niet veel uitleg. Sprekend (zie vorige les) over *chasidim* die in hun piëteitvolle vroomheid ieder het voordeel van de twijfel gunnen en zichzelf zo veel mogelijk vrijwaren van vooroordelen, vermeldt de midrasj hier nog een staaltje van de vroomheid van deze mannen.

Er is een verband met het vooraangaande – enigszins merkwaardige – verhaal over de *chasied* die bij het meisje wilde slapen om zijn onschuld aan te tonen. Deze ‘geschiedenis’ vormde de stimulans om een nog een ‘sterker’ verhaal uit de sfeer van de *chasidim* toe te voegen. Deed de *chasied* van de vorige vertelling alle moeite om zichzelf in een verdacht daglicht te stellen, in het verhaal over Chanina ben Dosa is juist het tegenovergestelde het geval. Zelfs zijn ezel wenste zich niet te begeven in een omgeving waar dingen gebeuren die het daglicht niet kunnen verdragen!

Rabbi Chanina ben Dosa kende de vrome inborst van zijn ezel en wist nog voordat de poort geopend werd, dat zijn geliefde dier bij de rovers niets gegeten had! Niet is gezegd, waarom de ezel van Rabbi Chanina ben Dosa weigerde om bij de rovers voedsel te nuttigen of ook maar een druppel te drinken. Ongetwijfeld wilde het edele dier niets vreten in de nabijheid van wetteloze misdadigers, omdat de Schrift dat verbiedt. Zo lezen we in het boek Spreuken; ‘*Mijn zoon, ga niet met hen op pad, laat je voeten hun wegen mijden*’ (Spr. 1:15).⁶⁵ [In kringen van de *chasidim* en *chaverim* (verbonden – geassocieerden) – een soort groepen en gezelschappen van zeer wetgetrouwe en scrupuleuze lieden – meed men zoveel mogelijk situaties die niet pasten bij een vrome en wetgetrouwe levenswijze. Uit die kringen stamt de uitspraak: ‘**Een mens moet er altijd acht op slaan met wie hij staat, met wie hij zit, met wie hij eet, met wie hij drinkt, met wie hij dineert, met wie hij spreekt en met wie hij een handtekening plaats omder een document.**’⁶⁶ De zeer vromen waren uiterst beducht voor hun goede naam. Daarom meden zij alles wat afbreuk zou kunnen doen aan hun imago van heiligheid. Ze hielden zich verre van wie of wat ook maar in de verste verte verdenking zou kunnen wekken van overtreding of laksheid in de naleving van de wet.

Berachot 5 (9a)]. Van hem zijn vele wonderverhalen bekend waaruit zijn uitzonderlijke vroomheid blijkt. Toch wordt hij soms onderscheiden van de *chasidim* (Tosefta Sota 15,5).

⁶⁵ Zo in het commentaar Bené Avraham van Rabbi Eliahoe ben Avraham van Delyatin, in Avot de-Rabbi Nathan (ed. Wilna 1933), p. 23b. Vgl. ook Ps. 1:1. / Van de ezel van een zekere Rabbi José (van Jokèrèt, Amora uit Eretz Jisra’el van de vierde generatie) wordt verteld, dat het dier na te zijn verhuurd met het huurbedrag op de rug gebonden huiswaarts keerde. Wanneer het bedrag te hoog of te laag was, weigerde het dier naar zijn meester huiswaarts te keren; zie Babylonische Talmoed, Ta’anit 24a.

⁶⁶ Massèchèt Derech Erèt Zoeta 5.

»Deze verfijnde kringen betrachtten grote voorzichtigheid in het kiezen van hun gasten en aanvaardden een invitatie om ergens te eten uitsluitend indien zij wisten met wie zij precies van doen hadden; met de intentie om contact met goddeloze lieden te voorkomen (...) wetgetrouwe en scrupuleuze wijzen vermeden omgang met de ‘*am ha-aretz*’ (ongeleterden) teneinde niet betrokken te raken bij roddelpraat en om niet geconfronteerd te worden met vulgaire gewoontes, hetgeen hen in discrediet zou kunnen brengen en hun goede naam zou kunnen aantasten.’⁶⁷

De zeer vromen tafelden uitsluitend met ‘geassocieerden’, van wie zij zeker waren over hun wetgetrouwheid en met wie zij over aangelegenheden van Tora konden converseren. Zulke groepen studeerden tezamen, aten met elkaar en streefden naar een leven dat volkomen in overeenstemming was met de regels van de halacha.

Met name de maaltijden vormden gelegenheid om samen over de Tora te discussiëren, de aanwezigheid van de ongeletterde *am ha-arètz* was daarbij niet gewenst.⁶⁸

Een nog wonderlijker verhaal wordt over Rabbi Chanina ben Dosa verteld in de Jeruzalemse Talmoed. Zijn sjabbatstafel zou hebben geweigerd voedsel te dragen, waarvan de tienden niet waren afgezonderd:

»Rabbi Chanina ben Dosa zat op de avond van Sjabbat te eten, toen de tafel ineens zeeg. Hij sprak (tot zijn echtgenote): ‘Wat is hier gaande?’ Zij antwoordde hem: ‘Ik heb kruiden gevraagd aan mijn buurvrouw waarvan de tienden niet afgedragen waren.’ Hij (herstelde de fout en sprak) voor de tweede keer de zegen uit, waarop de tafel uit zichzelf weer oprees.«⁶⁹

In midrasj Beresjiet Rabba is een verwant verhaal opgetekend naar aanleiding van de ezel van Rabbi Pinchas ben Ja’ir.* Daar voert men een nog verbazingwekkender motief aan voor het gedrag van de ezel:

»Rav Hoena zei dat Rabbi Jeremia aan Rabbi Cijja bar Rabba vroeg: ‘Leken de kamelen van onze vader Avraham niet op de ezel van Rabbi Pinchas ben Ja’ir? Rovers stalen de ezel van Rabbi Pinchas ben Ja’ir. Hij verbleef drie dagen bij hen en at niets. Zij spraken: ‘Hij zal uiteindelijk nog sterven en onze hof met zijn stank bevuilen.’ Zij zonden hem weg en hij ging (terug) naar het huis van zijn meester. Toen het dier aankwam balkte het. Toen Rabbi Pinchas ben Ja’ir zijn geluid herkende, beval hij: ‘Maak de poort open voor dit arme dier en voer hem wat, want het heeft drie dagen lang helemaal niets gegeten.’ Men voerde het wat gerst, maar het dier wilde niet eten. Zij spraken tot hem: ‘Rabbi, wij hebben hem gerst gegeven, maar hij wil niet eten. ‘Daarop vroeg hij: ‘Hebben jullie het geschikt gemaakt?’⁷⁰ ‘Jazeker’, antwoordden zij. ‘Hebben jullie (volgens de regels voor) *demai*⁷¹ (een deel) afgezonderd?’ Zij antwoordden: ‘Nee, heeft (onze) rabbi niet geleerd dat wanneer iemand

⁶⁷ Zie mijn uitleg naar aanleiding van Dèrèch Erèt Zoeta 5,3 in: M. van Loopik, *The Ways of the Sages and the Way of the World*, Tübingen 1991, p. 267-268; vgl. ook a.w. p. 188-199 n.a.v. Dèrèch Erèt Zoeta 1,15. Vgl. Tosefta Demai 2.3.

De voorzichtigheid met anderen te dineren had tevens te maken met angst te eten van voedsel dat uitsluitend voor priesters bestemd was of waarvan heoffers en tienden niet afgedragen waren (zie Dèrèch Erèt Rabba 1).

⁶⁸ Zie Massèchèt Dèrèch Erèt 4,1 en mijn commentaar aldaar, a.w., p. 252.

⁶⁹ Zie Jeruzalemse Talmoed, Demai I, 22a; gecorrigeerd overeenkomstig de aanwijzingen in de Krotoschin-uitgave.

⁷⁰ Door de gaven voor de priesters ervan af te zonderen.

⁷¹ Oogst waarvan niet recht duidelijk is of de heffingen en tienden wel afgedragen zijn. Zij die strikt in de regels waren, aten hiervan uiteraard niet zonder alsnog het nodige af te dragen.

graan voor het vee koopt of meel voor huiden⁷², of olie voor een lamp of om daarmee vaatwerk in te oliën, deze (producten) vrijgesteld zijn van (de regels) van *demai*”?’ Daarop sprak hij: ‘Wat kunnen we doen, nu het hier de wet zo extra strikt toepast voor zichzelf?’⁷³

De ezel van Pinchas ben Ja’ir gedroeg zich ten opzichte van de wet dus uitzonderlijk vroom. Speciaal in kringen van de zogeheten *chaverim* en *peroesjim* (*afgescheidenen*, *Farizeeën*) ging men uiterst scrupuleus om met spijswetten, reinheidsvoorschriften en *demai*, voedsel waarvan niet recht zeker was of de heoffers en de tienden daarvan wel naar behoren waren afgescheiden en afgedragen. Zo is in In Misjna Demai overgeleverd:

»Hij die het op zich neemt een ‘betrouwbare’ te zijn (d.w.z. een scrupuleus en gewetensvol persoon in de uitvoering van de wet) moet een tiende geven van wat hij eet, van wat hij verkoopt en van wat hij koopt, en hij mag niet te gast zijn bij een *am ha-aretz*⁷⁴. Rabbi Jehoeda zegt: ‘Zelfs hij die te gast is bij een *am ha-aretz* kan nog altijd een “betrouwbare” zijn.’⁷⁵

Niet iedereen was even streng voor zichzelf in de keuze van gasten en gastheer. In dit licht bezien, bezit het verhaal over de ezel van Pinchas ben Ja’ir een zweem van relativerende humor. Dat neemt overigens de oprechte eerbied voor het strikt toepassen van de wet niet weg!

Voedsel dat aanvankelijk gekocht en bestemd is voor menselijke consumptie, maar waarvan men achteraf besluit het toch maar aan de dieren te geven, mag niet zonder meer aan de dieren worden gevoerd. Eerst moet daarvan nog de tiende afgezonderd en afgedragen worden. De ezel van Pinchas ben Ja’ir wilde zich kennelijk strikt aan deze halachische verplichting houden!

»Het gebeurde dat Pinchas ben Ja’ir* bij een zekere herberg aankwam. Men zette zijn ezel gerst voor, maar hij wilde niet eten. Het werd gezeefd, maar de ezel wilde het (nog altijd) niet eten. Rabbi Pinchas sprak tot hen: ‘Misschien is de tiende er niet van afgezonderd.’ Zodra men de tiende ervan afgezonderd had, begon het dier te eten. Hij sprak: ‘Dit arme dier wil de wil van Zijn schepper vervullen en jullie wilden het voeren met voer waarvan de tiende niet afgezonderd is!’⁷⁶

Overweging

Via een omweg klinkt in deze verhalen nog altijd de boodschap door – naar aanleiding van de hier becommentarieerde uitspraak van Jehosjoea ben Perachja – dat een mens verstandige keuzes moet maken bij het werven van vrienden en bij de beslissing met wie hij wel en niet omgaat. Men doet er overigens goed aan iemand het voordeel van de twijfel te gunnen. Onomstotelijk slecht gezelschap moet je evenwel mijden, maar dan wel weer zonder daarbij te overdrijven.

De beschreven verhalen zijn uiteraard legendarisch van aard en zeker niet gespeend van humor. De merkwaardige wonderverhalen over Chanina ben Dosa en Pinchas ben Ja’ir zijn

⁷² Gebruikt voor het bewerken en looien van huiden.

⁷³ Midrasj Be-résjit Rabba LX,8.Vgl. Babylonische Talmoed, Choellin 7b; Talmoed Jeroesjalmi, Demai I, h. 2.

⁷⁴ Iemand van het gemene volk dat door ongeletterdheid niet de finesses van de wet kent (en dus mogelijk ongeoorloofd voedsel aanbiedt waarvan bijvoorbeeld niet de tiende is afgedragen of van voedsel dat al voor de priesters bestemd is).

⁷⁵ Misjna Demai 2,3

⁷⁶ Babylonische Talmoed, Choellin 7b

van belang in zoverre ze bij alle ernst ook uitnodigen tot een glimlach. Hun humor verleent een zekere luchtigheid aan de op zich strenge en serieuze wetstraditie. Waar humor de ruimte krijgt, krijgt fanatisme niet zo snel een voet tussen de deur. Het subtiel mengsel van ernst en grap komt nog het meest pregnant naar voren in deze verzuchting:

»Indien de vorige geslachten van geleerden de zonen van engelen waren, zijn wij zonen van mensen; indien de vorige geslachten van geleerden de zonen van mensen waren, zijn wij als ezels, en nog niet eens als de ezels van Rabbi Chanina ben Dosa en Rabbi Pinchas ben Ja'ir, maar als (gewone) andere ezels.«⁷⁷

Terug naar index:

Naar volgende hoofdstuk (9):

⁷⁷ Babylonische Talmoed, Sjabbat 112b.